

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Brigita Sivko
Evropska perspektiva regije Zahodnega Balkana
Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Brigita Sivko

Mentor: izr. prof. dr. Damjan Lajh

Evropska perspektiva regije Zahodnega Balkana

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Evropska perspektiva regije Zahodnega Balkana

V diplomskem delu je analiziran proces približevanja držav iz regije Zahodnega Balkana k članstvu v EU. Cilj naloge je analizirati stabilizacijsko pridružitvene procese, predvsem izpolnjevanje kriterijev za članstvo v EU ter jih primerjati med državami z namenom ugotovitve ali ta nadnacionalna skupnost postavlja vsem državam v regiji enake pogoje in ali vodi enak postopek približevanja članstvu v EU za vse države iz regije Zahodnega Balkana. V diplomskem delu so opredeljeni postopki integracije, glavni interesi držav nečlanic za približevanje in končno vključitev v EU in odnosi med EU in državami Zahodnega Balkana od leta 1990, tekom nemirov in vojaških posegov v regiji, do vključno asistence za priključitev EU. Kljub navidezni homogenosti regije, so države na različnih stopnjah razvoja – tako politično kot ekonomsko, zato posledično potrebujejo individualen pristop pri izpolnjevanju kriterijev za članstvo v EU. Kljub temu, pa na makro ravni EU uporablja isto strategijo v procesu integracije držav iz regije Zahodnega Balkana.

Ključne besede: EU, Zahodni Balkan, Stabilizacijsko pridružitveni proces, integracija.

European perspective of the Western Balkans region

In the bachelor thesis, association process of the countries from the Western Balkans towards EU membership is analysed. Aim of the thesis is to analyse stabilisation and association processes, with special focus on the achievement of criteria for membership in the EU, and compare them between countries from the region. Based on comparison between countries, I will try to identify, whether EU impose the same terms and conditions and leads the same procedures for becoming a member of the EU for all Western Balkans countries. In the thesis, processes of integration, main interests of non-member countries for approximation and final integration in the EU, and relations between the EU and the Western Balkans countries since 1990, during the unrest and military interventions in the region, including assistance for the EU accession, are defined. Despite the apparent homogeneity of the region, individual countries are at different stages of development – both politically and economically. Consequently, they require individual approach for meeting the criteria for membership in the EU. Nevertheless, at the macro level, the EU is using the same strategy in the integration process of the countries in the Western Balkans region.

Keywords: EU, The Western Balkans, Stabilisation and association process, integration.

KAZALO

SEZNAM KRATIC	5
1 UVOD	6
2 METODOLOŠKI OKVIR	7
2.1 Cilji.....	7
2.2 Hipoteze.....	8
2.3 Metodologija	8
2.4 Zgradba diplomskega dela.....	8
3 EU IN ZAHODNI BALKAN	9
3.1 Opredelitev pojma Zahodni Balkan.....	10
3.2 Trenutni priključitveni status in izzivi.....	11
4 INTEGRACIJA	12
5 ODNOSI EU DO ZAHODNEGA BALKANA	14
6 STABILIZACIJSKO PRIDRUŽITVENI PROCES	17
6.1 Hrvaška.....	17
6.2 Albanija	18
6.3 Bosna in Hercegovina	19
6.4 Srbija	20
6.5 Črna gora	21
6.6 Makedonija.....	21
6.7 Kosovo.....	22
7 ANALIZA	22
8 ZAKLJUČEK	27
9 LITERATURA	30

SEZNAM KRATIC

BiH – Bosna in Hercegovina

CARA – Program pristopne pomoči in pomoči pri obnovi Zahodnega Balkana

CARDS – Program asistence skupnosti za rekonstrukcijo, razvoj in stabilizacijo

EAR – Evropska agencija za rekonstrukcijo

ECHO – Urad za humanitarno pomoč

EFTA – Evropsko združenje za prosto trgovino

EU – Evropska Unija

IPA – Pred priključitvena asistenca (program)

NATO – Organizacija severnoatlantskega sporazuma

OZN – Organizacija združenih narodov

SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija

1 UVOD

Dve desetletji po zadnjih oboroženih konfliktih na Balkanskem polotoku je stanje v državah v regiji klavrno. Bosna in Hercegovina je politično popolnoma ohromljena, saj enotna ustava (trenutno so namreč v veljavi kar tri ter Daytonski sporazum¹), ki bi omogočila učinkovito delovanje države še vedno ni bila sprejeta. Srbija se že nekaj let sooča s problemom vzpostavljanja mednarodno sprejemljivih meja. Najmlajša država - Kosovo še vedno čaka na priznanje samostojnosti s strani Srbije in petih drugih držav EU (Španija, Grčija, Romunija, Slovaška in Ciper). Makedonija se ukvarja z nepriznavanjem imena države v mednarodni skupnosti in etničnimi konflikti med makedonsko večino in albansko manjšino. Črna Gora je razpeta med Evropo in Rusijo ter predstavlja območje, kjer se interesi omenjenih držav oziroma mednarodnih organizacij križajo. Nazadnje je tu še Albanija, ki grozi s priključitvijo Kosova, če ne bosta obe države postali članici EU (Vesnić Alujević 2012).

Skupni elementi vseh držav v regiji Zahodnega Balkana so bolj ali manj neuspešni boji proti korupciji, slabi ekonomski kazalci, visoka brezposelnost, množični nelegalni prehodi migrantov v zadnjem letu oziroma dveh, množični odhod izobraženih mladih v tujino in politična nestabilnost. Obenem vse omenjene države sodelujejo, na različnih stopnjah, v pogovorih oziroma v procesu integracije v EU. Vse države so namreč s podpisom stabilizacijsko pridružitvenih sporazum storile prvi korak k vključitvi v EU.

Zgodovinsko gledano, je bil na Balkanu vedno prisoten vpliv tujih velesil (Osmansko cesarstvo, Habsburška monarhija oziroma kasneje Avstro-ogrsko cesarstvo in Ruski imperij). Te države so z ustvarjanjem vazalnih držav ali aneksijo področja, pomembno vplivale na razvoj regije, tako v političnem, kot tudi v ekonomskem in religioznem smislu. Prav tako, lahko tekom zgodovine opazimo politično nestabilnost in cikličnost povezovanja držav na omenjenem območju. Še predno je Sarajevo »zaslovelo«, kot mesto v katerem je bil izveden atentat na avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je bil Balkan razdeljen med Osmansko cesarstvo in Habsburško monarhijo. Prva in druga Balkanska vojna na začetku 20. stoletja nista doprinesli k stabilizaciji regije. Po končanih bojih prve svetovne vojne in razpadu Avstro-ogrskega cesarstva so se države povezale v kraljevino Jugoslavijo (v prvem obdobju se kraljevina Jugoslavija imenuje Kraljevina Srbov Hrvatov in Slovencev). Sledila je

¹ Daytonski sporazum je mirovni sporazum, ki so ga iz pogajali v ameriškem mestu Dayton (v zvezni državi Ohio). Končno različico sporazuma so 14. decembra leta 1995, v Parizu podpisali predsednik republike BiH, Alija Izetbegović, predsednik republike Hrvaške, Franjo Tuđman in predsednik Zvezne republike Jugoslavije, Slobodan Milošević. S tem sporazumom je bila formalno končana vojna v BiH, 49% ozemlja BiH je pripadlo Federaciji Bosne in Hercegovine, 51% pa Republiki Srbski. Obenem se je formiral Distrikt Brčko (Aljazeera Balkans 2015).

druga svetovna vojna in ukinitvev kraljevine, saj so se balkanske države, ki so iz vojne izšle kot zmagovalke povezale v novo Jugoslavijo, v kateri je bila prisotna nova politična ureditev – socializem. Devetdeseta leta 20. stoletja so pomenila razpad socialistične Jugoslavije in osamosvojitve posameznih republik preko krvavih vojn (vsaj v večini držav). Trenutno vse države iz obravnavane regije, kažejo težnjo po povezovanju v okviru EU, kar predstavlja pomembno spremembo, saj so le 25 let nazaj vse države izražale močno težnjo po samostojnosti.

V diplomskem delu se bom osredotočila predvsem na interese držav iz regije Zahodnega Balkana (BiH, Srbija, Makedonija, Kosovo in Albanija) za priključitev k EU in obratno, ter na izzive, ki so jim omenjene države izpostavljene na poti proti končnemu cilju – postati del Evropske Unije. V prvem, teoretičnem delu diplomskega dela se bom osredotočila na predstavitev metodologije oziroma na metodološki okvir, kateremu bo sledil pregled odnosov med EU in državami Zahodnega Balkana, opredelitev temeljnih pojmov ter trenutnih izzivov, s katerimi se soočajo omenjene države v postopku integracije v EU. Sledila bo teoretična opredelitev same integracije. V drugem empiričnem delu diplomskega dela se bom osredotočila na stabilizacijsko pridružitveni proces in pregled stabilizacijsko pridružitvenih sporazumov, ki so jih sprejemale države zahodnega Balkana. S primerjalno analizo bom poskušala ugotoviti na kateri stopnji pridružitvenega procesa je posamezna država. V zaključku bom na podlagi izvedene analize, potrdila ali ovrgla svojo hipotezo, da EU uporablja enako strategijo v stabilizacijsko-pidružitvenih procesih v vseh državah Zahodnega Balkana. Obenem bom navedla posledice tovrstnih pridružitvenih procesov za obravnavane države.

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Cilji

Namen diplomskega dela je preko analize skupne zunanje politike EU do Zahodnega Balkana in njenih interesov v tem delu Evrope, analize stabilizacijsko-pidružitvenih sporazumov držav v regiji ter primerjave med državami v izpolnjevanju pogojev oziroma implementaciji pogojev v sporazumih, ki jih je EU postavila BiH, Srbiji, Črni gori, Kosovu, Makedoniji in Albaniji ugotoviti, kakšen je interes držav Zahodnega Balkana za priključitev EU, ali EU uporablja enako strategijo priključevanja za vse države v regiji in kako kmalu lahko pričakujemo širitev članstva EU na to območje.

2.2 Hipoteze

V diplomskem delu sem postavila naslednjo hipotezo:

H1: Evropska Unija uporablja isto strategijo v stabilizacijsko-pridružitvenih procesih v vseh državah Zahodnega Balkana.

2.3 Metodologija

V diplomskem delu sem za doseg postavljenih ciljev in potrditev oziroma ovržbo postavljene hipoteze uporabila predvsem kvalitativne metode raziskovanja. Uporabila sem primarne vire v obliki dokumentov, sporazumov, programov, deklaracij in pogodb, ki so se navezovala na EU in na regijo Zahodnega Balkana. Analizo primarnih virov in primerjalno metodo sem uporabila za identifikacijo stopenj, na katerih so obravnavane države v postopku priključevanja EU. Obenem so bili primarni viri skupaj z sekundarnimi viri (pregled obstoječe literature) uporabljeni za postavitev teoretičnega okvirja diplomskega dela in opredelitev temeljnih pojmov.

2.4 Zgradba diplomskega dela

Diplomsko delo je sestavljeno iz dveh delov. V prvem teoretičnem delu sem se osredotočila na razvoj odnosov med EU in državami Zahodnega Balkana. Nadalje sem opredelila trenutni status obravnavanih držav (v odnosu do EU) ter izzivov, s katerimi se soočajo. Teoretični del diplomskega dela sem zaključila z opredelitvijo integracije in procesov povezanih z integracijo. Drugi, empirični del diplomskega dela sem začela z analizo stabilizacijsko pridružitvenih procesov med EU in državami Zahodnega Balkana od sredine devetdesetih let 20. stoletja. V poglavju o stabilizacijsko pridružitvenih sporazumih sem analizirala posamezne države regije Zahodnega Balkana. Osredotočila sem se na sporazume med EU in obravnavanimi državami z namenom primerjave držav in opredeliti stopnje, na kateri so trenutno države v procesu priključevanja EU, kot tudi poskusa določitve strategije, ki jo obravnava EU v razmerju do držav Zahodnega Balkana v procesu priključevanja. Sledi sama analiza, v kateri primerjam države Zahodnega Balkana. V zaključku bom potrdila oziroma ovrгла postavljeno hipotezo in opredelila posledice pridružitvenih procesov za države Zahodnega Balkana.

3 EU IN ZAHODNI BALKAN

Leta 1980, je bil za podpisan sporazum o sodelovanju med takratno Socialistično Federativno Republiko Jugoslavijo in Evropsko gospodarsko skupnostjo. S tem se je začelo dobrih 20 let trajajoče sodelovanje med Evropsko skupnostjo in Jugoslavijo. V maju 1991, je Evropska skupnost vključila Jugoslavijo v program PHARE² (v program PHARE sta bili do takrat vključeni Poljska in Madžarska, ki sta dobivali pomoč za obnovo gospodarstva). V istem letu pa je prišlo tudi do osamosvojitve Slovenije in Hrvaške, kar je predstavljalo začetek krize na Balkanu (Kajnič 2008).

Od devetdesetih let dvajsetega stoletja dalje, ko so na območju zahodnega Balkana nastajale nove države, so se pojavljali različni mednarodni akterji, ki so promovirali reforme in oblikovanje demokratičnih držav kot rešitev za nastale konflikte na omenjenem območju. Diplomatski odnosi med Evropsko skupnostjo in novo nastajajočimi državami na območju nekdanje Jugoslavije, so bili formalno vzpostavljeni leta 1992, po priznanju samostojnih držav (ki so izšle iz SFRJ), a se niso nadaljevali, ker države niso bile zmožne izvesti mirne tranzicije iz socializma v demokratični sistem vladavine. Evropska skupnost v tistem času ni mogla aktivno intervenirati v regiji, ker še ni imela lastnih instrumentov za izvajanje celostne politike do držav v regiji. Obenem je bila situacija v regiji precej specifična in drugačna od držav vzhodne in severovzhodne Evrope, ki so prav tako izšle iz neke sorodne oblike totalitarnega režima. Istočasno je bila Evropski skupnosti preferenčna notranja reforma in širitev v takratne države, ki so bile članice EFTA – e (in severovzhodne Evrope (Bilandžić 2002, 107; Mehikić 2007, 188 – 189).

Politika Evropske skupnosti v času konfliktov na območju držav Zahodnega Balkana je bila predvsem preventivne narave. Večkratni neuspehi poskusi intervencije Evropske skupnosti in kasneje EU (prvi od mnogih propadlih mirovnih načrtov je bil predlagan s strani mediatorja Evropske skupnosti za Jugoslavijo) so pripeljali do odločitve, da bo Evropska skupnost oziroma EU intervenirala v teh državah le v obliki donatorja humanitarne pomoči in igralca v ozadju. Tovrstna intervencija je trajala do leta 2000 (Bieber 2013).

Kaj točno se je nato dogajalo v zakulisju konfliktov na omenjenem območju in kakšne so bile vloge mednarodnih akterjev (med drugim tudi ZDA in Evropske skupnosti tudi kasneje v obliki EU) vedo le redki posamezniki, ki so sodelovali v takratnem dogajanju. Vse ostalo so predvsem špekulacije in teorije zarote (Andreas 2009).

² PHARE - Program pomoči Evropske skupnosti državam srednje in vzhodne Evrope. Gre za finančni instrument predpristopne strategije za države, ki so zaprosile za članstvo v Evropski uniji. Prvotno je bil namenjen državam srednje in vzhodne Evrope, a ga je EU kasneje razširila na države Zahodnega Balkana (Phare programme 2007).

Po Daytonskem sporazumu leta 1995, je EU prvič nastopila bolj odločno. Pričela je izvajati v prihodnost usmerjeno politiko v obliki pobude za sklenitev Pakta stabilnosti za Jugovzhodno Evropo, ki je bil sprejet leta 1999 po Natovi intervenciji na Kosovu (European Commission 2016d; Bilandžić 2002).

Neposredno po koncu konfliktov na območju bivše Jugoslavije v letu 2000, se je EU pojavila kot glavni akter v ponovni izgradnji Zahodnega Balkana. Z dvojno strategijo gradnje držav in evropske integracije je EU nadomestila druge mednarodne organizacije (OZN, NATO in druge humanitarne in nevladne organizacije), v po-konfliktni obnovi regije Zahodnega Balkana. Izziv gradnje funkcionalnih držav na tem območju je bistvo počasne integracije, obenem pa je gradnja funkcionalnih držav postala glavni projekt, s katerim v glavnem upravlja EU (Bieber 2013).

3.1 Opredelitev pojma Zahodni Balkan

Obstaja več opredelitev Zahodnega Balkana, ampak za namen tega diplomskega dela bom uporabila tisto, ki je v kontekstu teme. To je definicija, ki jo uporablja EU.

EU je kot Zahodni Balkan, konec devetdesetih let prejšnjega stoletja, opredeljevala naslednje države: Albanijo, BiH, Hrvaško, Makedonijo in Federalno republiko Jugoslavijo (Eur – lex 2006a, 1. čl.).

Politična nestabilnost v regiji je v novem tisočletju iz Federalne republike Jugoslavije ustvarila 3 države, in sicer se je Federalna republika Jugoslavija preimenovala v Državno skupnost Srbije in Črne gore, od katere se je leta 2006 osamosvojila Črna gora. V letu 2008 se je od Republike Srbije odcepilo še Kosovo (Bieber 2013).

Od leta 2008, EU kot Zahodni Balkan opredeljuje Albanijo, BiH, Črno goro, Hrvaško, Kosovo, Makedonijo in Srbijo. Kljub temu, da Kosova še vedno ne priznava 5 držav članic EU³. Naslednja sprememba v definiciji pojma Zahodni Balkan s strani EU se je zgodila leta 2013 s priključitvijo Hrvaške Evropski Uniji (European Commission 2016c).

V nadaljevanju diplomskega dela bom s terminom Zahodni Balkan opredeljevala naslednje države – kot jih je opredelila Evropska komisija v letu 2013: Albanija, BiH, Črna Gora, Kosovo, Makedonija in Srbija.

³ Španija, Grčija, Romunija, Slovaška in Ciper.

3.2 Trenutni priključitveni status in izzivi

Kriteriji za članstvo v EU so določeni z 49. členom Pogodbe o Evropski Uniji in so naslednji: »Vsaka evropska država, ki spoštuje vrednote iz člena 2 in si prizadeva za njihovo spodbujanje, lahko zaprosi za članstvo v Uniji. O tej prošnji se obvestijo Evropski parlament in nacionalni parlamenti. Država prosilka naslovi prošnjo na Svet, ki o tem odloča soglasno po posvetovanju s Komisijo in po odobritvi Evropskega parlamenta, ki odloča z večino svojih članov. Upoštevajo se merila za pristop, o katerih se je dogovoril Evropski svet« (Eur – lex 1993, 49. čl.).

Vrednote, ki naj bi jih država prosilka za članstvo spoštovala so naslednje: »spoštovanje človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države in spoštovanja človekovih pravic, vključno s pravicami pripadnikov manjšin. Te vrednote so skupne vsem državam članicam v družbi, ki jo označujejo pluralizem, nediskriminacija, strpnost, pravičnost, solidarnost ter enakost žensk in moških« (Eur – lex 1993, 2. čl.).

Obstajajo tudi kriteriji, ki jih mora država izpolnjevati, če želi postati polnopravna članica EU, to so pristopni kriteriji, ki so znani predvsem pod imenom Kopenhagenski kriteriji. Ti kriteriji so naslednji:

1. Politični – stabilnost institucij v državi prosilki za članstvo, ki morajo zagotavljati demokracijo, vladavino prava, spoštovanje človekovih pravic in zaščititi manjšine;
2. Gospodarski – država prosilka za članstvo mora zagotavljati obstoj funkcionalnega tržnega gospodarstva, sposobnega obvladovanja konkurence in tržnih sil znotraj EU; in
3. Pravni – država mora imeti sposobnost prevzemanja obveznosti članstva, vključno s privrženostjo ciljem politične, gospodarske in monetarne unije (Direktorat za evropsko integracijo – Directorate for European Integration 2016).

V primeru držav Zahodnega Balkana so bili vpeljeni dodatni pogoji za vsako državo opredeljeni v okviru Stabilizacijsko pridružitvenega procesa in Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma. Večina teh pogojev se nanaša na sodelovanje med državami v regiji ter vzpostavitev in ohranjanje dobrih med sosedskih odnosov med državami (European Commission 2016c).

Proces pridruževanja EU je v najbolj grobem in poenostavljenem pogledu sestavljen iz več stopenj:

1. v tako imenovani prvi stopnji država zaprosi za članstvo v EU;
2. v drugi stopnji država postane uradna kandidatka za članstvo v EU;

3. v tretji stopnji sledi proces pogajanj, kar pomeni, da mora država kandidatka sprejeti in vzpostaviti zakone EU. Z drugimi besedami država kandidatka mora biti pripravljena implementirati sodne, administrativne, ekonomske in ostale reforme, ki so pogoj za pridružitvev ter izpolniti tako imenovane kopenhagenske kriterije; in

4. stopnja štiri predstavlja zadnjo stopnjo procesa pridruževanja EU. V tej stopnji so zakoni in reforme že sprejeti in se implementirajo - ko sta obe strani (država prosilka za članstvo in EU) zadovoljni, se država lahko pridruži skupnosti (v praksi to pomeni, da se mora država odreči delu svoje suverenosti in ga prenesti na nadnacionalno raven) (Evropska Komisija 2012).

Opisani postopek velja za »normalne« evropske države, vendar kot sem že prej omenila, je Zahodni Balkan deležen posebnega procesa priključevanja. Uradni začetek priključevanja držav Zahodnega Balkana k EU, se je v bistvu začel s posebnim tretmanom v okviru Stabilizacijsko pridružitvenega procesa in kasneje s podpisom Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma (vse države so ga že podpisale). V primeru izpolnjevanja obveznosti v procesu stabilizacije in pridruževanja se vsaka država postopoma premika v smeri članstva v EU, pri tem pa Evropska Komisija v letnih poročilih ocenjuje dosežen napredek vsake države posebej (European Commission 2016c).

Med državami, ki nosijo naziv države kandidatke za članstvo v EU, sta bili v mesecu maju 2016, najbližje Srbija in Črna gora, ki sta v januarju 2016 začeli s pogajanj, medtem ko Albanija in Makedonija še nista začeli pogajanj. BiH in Kosovo imata status potencialnih kandidatki oziroma, kot navaja Evropska Komisija na svoji spletni strani: »državi sta obljubili da bosta zaprosili za članstvo, ko bosta pripravljene« (European Commission 2016c).

4 INTEGRACIJA

Nadnacionalne institucije nastanejo in/ali se spreminjajo zaradi nezmožnosti normalnega, ne konfliktnega sodelovanja med dvema državama. Teoretične opredelitve nadnacionalnih institucij pogosto povezujejo integracijo posameznih držav v nadnacionalne strukture z namenom reševanja problemov nepopolnih informacij in zmanjševanjem transakcijskih stroškov ter ostalih ovir pri trgovanju. Tovrstni ukrepi naj bi posledično zagotovili večjo blaginjo držav članic (Eilstrup – Sangiovanni in Verdier 2005).

Poznamo več oblik ekonomskih integracij, med katerimi unije kakršna je EU niso prav pogoste. El-Agraa (2007) loči pet oblik integracije, in sicer: 1) prosto trgovinsko območje, 2) carinsko unijo, 3) skupni trg, 4) popolno ekonomsko unijo in 5) popolno politično unijo.

Najosnovnejšo obliko integracije predstavlja prostotrgovinsko območje, za katerega se države najpogosteje odločajo, ker gre za vzpostavitev medsebojnih prostotrgovinskih sporazumov, kateri so z vidika ekonomskih in političnih procesov najmanj zavezujoči.

Prostotrgovinski sporazumi se sklenejo med državami, z namenom medsebojne sprostitev trgovine (ukinejo se carinske in necarinske ovire). Tovrstni sporazumi ne poenotijo trgovinske politike z drugimi državami, tj. ima vsaka podpisnica prostotrgovinskega sporazuma svojo ekonomsko politiko do drugih držav (Baldwin in Wyplosz 2012).

Carinske unije zahtevajo poenotenje trgovinske politike za države izven unije. EU je sicer v osnovi carinska unija, a je na tem področju še bolj kompleksna. Ob natančnejšem pregledu vidimo, da EU sodi nekje med predzadnji obliki ekonomskih integracij – skupni trg in popolna ekonomska unija. Skupni trg obstaja za vse članice EU in le ta naj bi omogočal prost pretok kapitala, dela in tehnologije. Obenem je večina držav članic sprejela tudi skupno fiskalno in monetarno politiko, kar pomeni, da je za te države EU popolna ekonomska unija (Baldwin in Wyplosz 2012; El-Agraa 2007).

EU se je do takšne oblike, kakršno jo poznamo danes, primarno oblikovala iz Organizacije za ekonomsko sodelovanje v Evropi (orig. The Organization for European Economic Cooperation), takoj po drugi svetovni vojni. Glavni vzrok za tovrstno povezovanje je bila obnova od vojne uničene Evrope na podlagi Marshallovega plana⁴. Omenjena organizacija je nastala z namenom razdeljevanja ameriške pomoči Evropi, članice pa so bile države zahodne Evrope, katerih političen režim je bil demokratičen. Primarno se je torej povezovanje začelo zaradi ekonomskega interesa, šele v osemdesetih in devetdesetih se je s preoblikovanjem in združevanjem različnih evropskih organizacij začelo tudi politično povezovanje. To povezovanje pa je v osnovi temeljilo na priznavanju socialnih pravic delavcev, ki so zaradi ekonomskega povezovanja dobili možnost »prostega« emigriranja (Baldwin in Wyplosz 2012).

Iz ekonomskega temelja integracij izhaja tudi domino teorija, ki razlaga, da preferencialno znižanje trgovinskih ovir v nadnacionalni strukturi kot je EU, ustvarja pritisk za »outsiderje« (države nečlanice) in ko se ta struktura veča, pritisk za pridružitve narašča (Baldwin 1995). Če vzamemo preprost model 3 držav – domača država, partnerska država in države preostalega sveta, kjer domača država naenkrat vzpostavi carinsko unijo s partnersko državo. Carinska unija pomeni, da med državama obstaja prosta trgovina (ukinejo se carinske

⁴ Marshallov plan je uradno poimenovanje Programa za obnovo Evrope (orig. European Recovery Program). Program za obnovo Evrope je bil ameriški načrt finančne pomoči pri povojni obnovi Evrope, po koncu druge svetovne vojne (Sovjetska zveza, centralna in vzhodna Evropa so se umaknile in niso sodelovale oziroma sprejele finančnih sredstev z zahoda (Baldwin in Wyplosz 2012).

in necarinske ovire ob hkratni vzpostavitvi skupne carine za preostali svet). Pozitivne ekonomske posledice za države v uniji so naslednje: 1) znižanje cen izdelkov na domačem trgu, 2) zvišanje cene na meji za državo partnerko, 3) poveča se uvoz iz države partnerke in 4) poveča se domači uvoz. Sočasno nastanejo negativne posledice za države preostalega sveta: 1) zniža se cena izdelkov na meji, 2) zmanjša se uvoz, in 3) trgovina in uvoz se preusmerita v partnersko državo (Baldwin v Baldwin in Wyplosz 2012).

Meja med ekonomsko in politično integracijo ni vedno jasna, saj ekonomska integracija ne temelji zgolj na trgovini in ekonomskih učinkih – ima tudi politične motive in pogosto ji sledijo tudi politične posledice. To pomeni, da če v primeru povezovanja na ekonomski ravni ne sledijo nove, centralno vzpostavljene institucije in politike ni nujno, da bo prišlo tudi do politične integracije (prostotrgovinsko območje samo po sebi še ne pomeni tudi politične integracije), saj ni pritiska za preoblikovanje pričakovanj. V primeru, da se pri ekonomskem povezovanju vzpostavijo določene centralne institucije in politike, se politični integraciji skoraj ni mogoče izogniti (Haas 1958).

Haas (1958, 16) je zapisal: »Politična integracija je proces, v katerem politični akterji v več različnih nacionalnih okoljih želijo premakniti svojo lojalnost, pričakovanja in aktivnosti proti novemu centru, čigar institucije posedujejo ali zahtevajo pristojnost nad že obstoječo nacionalno državo. Rezultat tega procesa je nova politična skupnost, ki je nadrejena obstoječim« – obenem je neizogibno, da se morajo države odreči delu samostojnosti.

Eilstrup-Sangiovanni in Verdier (2005) sta predstavila model, v katerem trdita, da lahko integracija služi kot kredibilna zaveza, ki onemogoči ali celo odstrani nevarnost prihodnjega konflikta med državami, ki niso enako močne. Tu sta avtorja želela predvsem izpostaviti, da je povezovanje posameznih držav v nads nacionalne skupnosti alternativa za preprečevanje vojne z drugimi sredstvi oziroma je tovrstno povezovanje sredstvo za zaustavitev naraščanja revizionističnih moči pri vzpostavljanju regionalne prevlade.

5 ODNOSI EU DO ZAHODNEGA BALKANA

»Cilj vzpostavitve odnosov med EU in državami Jugovzhodne Evrope je bil na političnem področju vzpostavitev demokratičnih institucij državne uprave in civilne družbe, na ekonomskem področju pa oživeti gospodarske aktivnosti prek vzpostavitve tržne ekonomije in obnove infrastrukture« (Mehikić in Šabić 2008, 246). V obdobju po končanih konfliktih med državami na Balkanu je EU tem državam zagotavljala humanitarno pomoč (glej Tabela 5.1).

Tabela 5.1: Denarna humanitarna pomoč EU državam Zahodnega Balkana

Leto	Evropska komisija	Države članice EU preko posebnih pogodb	Skupaj
1994	101.540.000,00 eur	/	101.540.000,00 eur
1995	167.769.000,00 eur	/	167.769.000,00 eur
1996	126.316.666,67 eur	/	126.316.666,67 eur
1997	103.623.333 eur	88.625.045,5 eur	192.248.378,51 eur
1998	105.347.000 eur	91.337.217,2 eur	196.684.217,20 eur
1999	349.047.619,1 eur	418.429.155,2 eur	767.476.774,22 eur
2000	98.700.000 eur	151.461.544,3 eur	250.161.544,30 eur
2001	83.050.000 eur	86.228.641,2 eur	169.278.641,20 eur
2002	43.000.000 eur	26.878.432,83 eur	69.878.432,83 eur
2003	7.660.000 eur	14.507.425,86 eur	22.167.425,86 eur
2004	/	9.332.226,47 eur	9.332.226,47 eur

Vir: European Commission (2016č).

Iz Tabele 5.1 je razvidno, da je količina denarne pomoči državam prizadetim v vojni na Balkanu naraščala od leta 1994 do leta 1999, ko je dosegla vrh – 767.476.774,22 evrov. Nato je sledilo upadanje sredstev do leta 2004, ko so države članice EU preko posebnih pogodb namenile le 9.332.226,47 evrov v obliki humanitarne pomoči državam na območju Zahodnega Balkanu. V celotnem obdobju 1994-2004 je večino sredstev namenila Evropska komisija preko urada ECHO⁵ z izjemo let 1999, 2000, 2001, 2003 in 2004, ko je količina sredstev, ki so jih namenile države članice EU preko posebnih pogodb presegle količino sredstev, ki jih je v obliki humanitarne pomoči državam Zahodnega Balkana namenila Evropska komisija. Pomembno je dejstvo, da od leta 2003 EU ne pošilja več humanitarne pomoči na območje Zahodnega Balkana, vendar kljub temu nekatere druge države članice iz svojih proračunov še vedno namenjajo pomoč na to območje - predvsem na področje Kosova (v letu 2016 so bile to Danska, Francija, Nemčija, Nizozemska in Švedska) (European Commission 2016č).

⁵ ECHO (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations – Urad Evropske komisije za humanitarno pomoč in civilno zaščito s sedežem v Bruslju je zadolžen za hitro in učinkovito nudenje pomoči EU skozi dva instrumenta: 1) humanitarno pomoč in 2) civilno zaščito (European Commission 2016a).

Leta 1999 je EU za stabilizacijo regije predlagala Pakt stabilnosti za Jugovzhodno Evropo, ki je temeljil na regionalnem sodelovanju. Ker so države ta Pakt dojemale kot alternativo za članstvo v EU, ga niso sprejele (Mehikić in Šabič 2008).

Istega leta je EU začela stabilizacijsko pridružitveni proces, katerega so podprle države iz regije (ob koncu procesa je bilo obljubljeno članstvo v EU) in v okviru katerega je bil leta 2000 sprejet Program asistence skupnosti za rekonstrukcijo, razvoj in stabilizacijo – CARDS. Ta program je bil namenjen za tehnično in finančno pomoč državam na področju Zahodnega Balkana ob uveljavljanju pogojev Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma. Program CARDS je nato leta 2007 nadomestil instrument Pred pristopne pomoči – IPA (Mehikić in Šabič 2008; Eur – lex 2000; Zink 2007).

Preko programa IPA od leta 2007 »države kandidatke in potencialne kandidatke prejemajo finančno pomoč za izvedbo potrebnih reform« (European Parliament 2016).

Če se vrnem nazaj na Stabilizacijsko priključitveni proces, le ta zajema tudi Stabilizacijsko pridružitveni sporazum. »Stabilizacijsko – pridružitveni sporazumi so daljnosežno pogodbeno razmerje z EU, ki zahtevajo medsebojne pravice in obveznosti« (European Commission 2016c).

Celoten omenjen proces (od podpisa sporazuma dalje) ima naslednje namene: 1) politična stabilizacija države in spodbujanje prehoda gospodarstva v tržno gospodarstvo, 2) spodbujanje in promocija regijskega sodelovanja in na koncu 3) obljubljeni članstvo v EU. Stabilizacijsko pridružitveni proces naj bi pomagal državam podpisnicam pri vzpostavitvi, sprejemanju in izvajanju prava EU, kot tudi pri sprejemanju in prevzemanju evropskih in mednarodnih standardov. Omenjeni proces temelji na tesnejšem partnerstvu države z EU in EU temu partnerstvu ponuja: 1) prost dostop na trge EU, 2) finančno pomoč, 3) gospodarsko pomoč in 4) pomoč za obnovo, razvoj in stabilizacijo. V celoti naj bi stabilizacijsko pridružitveni proces v državah Zahodnega Balkana prispeval k politični in ekonomski stabilnosti v regiji, državam pa je v primeru, da uresničijo vse cilje, ki jim jih zada EU ponujena možnost, da postanejo uradne kandidatke za članstvo – ob izpolnjevanju uradnih pogojev za članstvo v EU (European Commission 2016c).

Stabilizacijsko pridružitveni proces je bil sprožen leta 1999 in je okvir odnosov med EU in državami Zahodnega Balkana. Vse države, ki sodelujejo v tem procesu so potencialne kandidatke za članstvo v Uniji. Gre za postopno približevanje držav v regiji članstvu v EU in temelji na »dvostranskih pogodbenih razmerjih, finančni pomoči, političnem dialogu, trgovinskih odnosih in regionalnem sodelovanju« (European Parliament 2016).

V okviru tega procesa so omenjena pogodbeno razmerja v obliki stabilizacijsko priključitvenih sporazumov, ki urejajo politično ter gospodarsko sodelovanje in vzpostavitev prosto trgovinskih območij. S pomočjo teh razmerij naj bi se vzpostavljale strukture stalnega sodelovanja, ki temeljijo na vrednotah EU. Nadzor nad izvajanjem procesa izvaja stabilizacijsko pridružitveni svet, na ministrski ravni, pri tem mu pomaga stabilizacijsko pridružitveni odbor, ki ima vlogo parlamentarnega odbora in »zagotavlja sodelovanje med parlamenti držav zahodnega Balkana in Evropskim parlamentom, po začetku veljavnosti ustreznih stabilizacijsko-pridružitvenih sporazumov« (European Parliament 2016).

Od aprila 2016, ko je stabilizacijsko priključitveni sporazum začel veljati tudi s Kosovom, so vse države v tej regiji podpisnice takšnega sporazuma (European Parliament 2016).

V naslednjem poglavju predstavljam približevanje EU preko stabilizacijsko pridružitvenih sporazumov v posameznih državah regije Zahodnega Balkana in Hrvaški, ki bo služila kot element primerjave z drugimi državami Zahodnega Balkana z namenom identifikacije strategije EU v stabilizacijsko-pridružitvenih procesih v navedenih državah.

6 STABILIZACIJSKO PRIDRUŽITVENI PROCES

V nadaljevanju predstavljam stabilizacijsko pridružitvene procese, ki so potekali preko sprejemanja stabilizacijsko pridružitvenih sporazumov v posameznih državah regije Zahodnega Balkana ter Hrvaški. Hrvaško sem vključila zato, ker je kot prva iz regije Zahodnega Balkana zaključila stabilizacijsko priključitveni proces in izpolnila vse pogoje za članstvo v EU. Kot že predhodno omenjeno, država služi za primerjavo z drugimi državami iz regije in identifikaciji strategije EU v stabilizacijsko – pridružitvenih procesih.

6.1 Hrvaška

Leta 1992 se je Hrvaška osamosvojila od Jugoslavije in je po začasni prekinitvi vojaških spopadov na njenem ozemlju vzpostavila diplomatske odnose z EU. Tri leta kasneje »Hrvaška začne pogajanja o trgovini in sodelovanju z EU in postane prejemnica finančne in tehnične podpore programa PHARE, a zaradi vojaške akcije Nevihta (orig. Oluja), EU sporazum in podporo zamrzne« (Avguštin 2013).

Leta 1999, EU predlaga Stabilizacijsko pridružitveni sporazum. Na podlagi predlaganega sporazuma se leta 2000 pričnejo pogajanja. Leta 2001, je podpisan sporazum o

stabilizaciji in pridruženju s katerim Hrvaška postane mogoča kandidatka za članstvo v EU. Dve leti kasneje (2003) je Hrvaška vložila uradno prošnjo za članstvo v EU, kar je vodilo v pridobitev statusa kandidatke v letu 2004. Pristopna pogajanja so se odprla leta 2005 (ko je začel veljati Sporazum o stabilizaciji in pridruženju), ki so se formalno končala leta 2011 z zaprtjem vseh 35 pogajalskih poglavij. Pogajanja so trajala 6 let, zaradi neizpolnjenih obveznosti do Haaškega sodišča (Mednarodnega sodišča za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije) in slovenske blokade pogajalskih poglavij zaradi spora glede meje na morju. Leta 2011 se v Bruslju podpiše pogodba o vstopu Hrvaške v EU (European Commission, 2016b).

Leta 2012, je bil v Hrvaški izveden tudi referendum o vstopu v EU. Isto leto se začne ratifikacija hrvaške pristopne pogodbe s strani držav članic EU. V letu 2013 Hrvaška postane polnopravna članica EU (The Stabilisation and Association Agreement 2001; Avguštin 2013; Ministarstvo vanjskih i europskih poslova 2016).

6.2 Albanija

Albanija se razlikuje od držav v regiji, ker nikoli ni bila del skupne države Jugoslavije in zato ni bila vpletena v vojaške konflikte na tem območju. V devetdesetih letih dvajsetega stoletja se je tako država soočala z drugimi težavami – komunistični režim v tej državi je veljal za enega izmed najbolj krutih v Evropi. Obenem je bil omenjeni politični sistem odgovoren za šibko ekonomsko stanje v državi in nerazvitost državne infrastrukture. Leta 1992 je bila izvoljena Demokratična stranka Salija Berisha, ki je prva predstavila tržno usmerjene reforme, ki so pozitivno vplivale na ekonomsko rast v naslednjih letih. Istega leta je Albanija z EU sklenila Sporazum o trgovini in gospodarskem sodelovanju – Albanija postane prva država v Jugovzhodni Evropi, ki je sklenila tovrsten sporazum. Isto leto Albanija postane upravičena do sredstev iz programa Phare (Trade and Co – operation Agreement between the EU and Albania 1992; European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

Po obetavnem začetku prehoda v demokracijo v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, Albanija leta 1996 pade v novo krizo zaradi nepravilnosti na volitvah, korupcije in kolapsa ogromnega piramidnega sistema, v katerem so skoraj vsi državljani izgubili svoje prihranke – v državi se pojavi anarhija. Katastrofalno stanje leta 1999 prične reševati EU s predlogom Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma za države Zahodnega Balkana, vključno z Albanijo. Leto dni kasneje se Albaniji podaljša možnost brezcarinskega dostopa na trg EU za albanske produkte. Istega leta Zagrebški vrh lansira Stabilizacijsko pridružitveni

sporazum. Leta 2003, je v Solunu potrjen začetek Stabilizacijsko pridružitvenega procesa (European Stability Initiative 2016; Eur – lex 2006b).

Leta 2005, se v Albaniji na oblast vrne Berisha. Leto dni kasneje Albanija podpiše Stabilizacijsko – pridružitveni sporazum, kar vodi do pričetka veljavnosti instrumenta za predpristopno pomoč (IPA) v letu 2007. Isto leto je bil sklenjen Sporazum o poenostavitvi vizumskih postopkov med Albanijo in EU. Leta 2009, Albanija uradno predloži prošnjo za članstvo v EU. Isto leto je pričel veljati stabilizacijsko pridružitveni sporazum. Leto 2009, je bilo tudi leto volitev in ponovna tesna izvolitev Berishe, ki pahne Albanijo v novo politično krizo, saj opozicijske stranke začnejo več mesecev dolg bojkot Državnega zbora in organizirajo proteste, s katerimi zahtevajo ponovno štetje volilnih glasov. Vrh, kriza doseže v januarju 2011, ko izbruhnejo nasilni protesti v Tirani, katerim sledi škandal v katerega je vključen podpredsednik vlade in nekdanji premier Ilir Meta (Eur – lex 2006; European Stability Initiative 2016; European Commission 2016c).

Ni presenetljivo, de je Evropska komisija leta 2010 v svojem mnenju o albanski prošnji za članstvo v EU izrazila resne pomisleke glede političnega stanja v državi. Ti pomisleki so vodili do odstopa Evropska komisije od podelitve Albaniji uradnega statusa kandidatke za članstvo v EU. Dve leti kasneje Albanija postane uradna kandidatka za članstvo, pod pogojem, da dokonča in implementira številne reforme. Leta 2013 so sledile volitve, kjer se je ponovno pričakoval tesen izid in temu sledeča politična kriza – do česar k sreči ni prišlo. Zmagala je Socialistična stranka (v letu 2009 je bila na strani opozicije). Za odobritev uradnega statusa kandidatke Albaniji je EU potrebovala eno leto. Datum začetka pristopnih pogajanj do avgusta 2016 še ni bil znan (European Stability Initiative 2016).

6.3 Bosna in Hercegovina

BiH je (poleg Kosova) edina država v regiji, ki še ni zaprosila za članstvo v Evropski Uniji. Povojna BiH (kot tudi Kosovo) je bila zgrajena s pomočjo eksternih akterjev. Glavni razlog za zunanjo pomoč je predstavljala lastna nezmožnost oziroma nemoči notranjega (domačega) vzpostavljanja samostojne države – v BiH je EU prevzela policijo in vodenje vojaške misije Združenih narodov in NATA (IFOR, SFOR, EUFOR Althea). Obenem je vzpostavila institucijo oziroma položaj Visokega predstavnika in Posebnega predstavnika. Pri tovrstnem, zunanjem grajenju države gre za direktno intervencijo v strukturo in konstrukcijo države z vzpostavljanjem novih institucij, uvedbo zakonov in aktov, katere navadno vzpostavljajo domači akterji (Bieber 2013; European Stability Initiative 2016).

Država je bila leta 1999, tako kot preostale države iz regije vključena v stabilizacijsko priključitveni proces. Zaradi pomanjkanja politične odločenosti v BiH in nedoslednosti EU ter uvedbi dodatnih pogojev za približevanje BiH k EU do leta 2003 ni bilo večjega napredka. V letu 2003, je Evropska komisija izvedla študijo »izvedljivosti«
Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma in predstavila 16 prednostnih področij, kjer naj bi BiH dosegla napredek. Napredek na opredeljenih področjih bi bil predpogoj za pričetek pogajanj. Ta prednostna področja so zajemala 46 zakonov, ki jih je država morala sprejeti, vzpostaviti, preoblikovati oziroma nadgraditi približno 27 institucij in reformirati policijo ter javno radiotelevizijo. Reforma policije je bila pogoj za podpis Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma, kar je precej nenavadno, saj ni bilo EU standardov o organizaciji policije. Predhodno od nobene države še ni bilo zahtevano, da uvede takšno reformo. Zaradi izpostavljenosti kritikam na račun nedoslednosti EU, je EU ta pogoj umaknila in leta 2005 so se odprla pogajanja v okviru Stabilizacijsko priključitvenega sporazuma (European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

Stabilizacijsko priključitveni sporazum je bil podpisan junija 2008 in je potreboval 32 mesecev za ratifikacijo s strani članic EU (zadnja ga je ratificirala Francija leta 2011). Sporazum je začel veljati leta 2015 (potrebna so bila 4 leta za rešitev problema človekovih pravic, kajti v ustavi BiH je zapisano, da samo Bošnjaki, Hrvati in Srbi lahko kandidirajo za mesto v parlamentu – druge manjšine na območju BiH te pravice nimajo). V februarju 2016 je BiH podala uradno prijavo za pridružitev EU (Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states of the one part, and Bosnia and Herzegovina, of the other part 2015; European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

6.4 Srbija

Za Srbijo se totalitarni režim ni končal v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, ampak šele leta 2000, ko je Slobodan Milošević neprostovoljno zapustil politično prizorišče. Ob razpadanju skupne države, je bila zadnja več državna oblika v katero je bila po Miloševiću vključena Srbija, Državna skupnost Srbije in Črne gore. Ta skupnost je imela podporo EU – Javier Solana (Visoki predstavnik EU za skupno zunanjo in varnostno politiko) je kot mediator med dvema republikama uspel doseči dogovor o skupni državi z Beograjskim sporazumom, kjer je bil konstitucionalni okvir prepuščen pogajanjem med državama, a je kljub temu, poskus podobnega vpliva EU, kot ga je imela v BiH in ga ima na Kosovu propadel. Državi sta se po mirni poti razšli leta 2006, leto prej pa so bila začeta pogajanja v

okviru Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma (European Council and Council of European Union 2002; Bieber 2013; European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

Pogajanja so bila prekinjena leta 2006 (približno pol leta po začetku pogajanj), zaradi nesodelovanja z Mednarodnim sodiščem za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije. Leto dni kasneje se pogajanja nadaljujejo, saj se je Srbija obvezala, da bo v popolnosti sodelovala z omenjenim sodiščem. Leta 2008 je sledil podpis Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma. Leto dni kasneje, 2009 država zaprosi za članstvo v EU, kar vodi do pričetka ratifikacije Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma s strani članic EU. Leta 2012, Srbija postane uradna kandidatka za članstvo v EU. Obenem leta 2013 stopi v veljavo Stabilizacijsko pridružitven sporazum. Leta 2015, se začnejo odpirati poglavja za pristop k EU. Pristopanje Srbije k EU je upočasnjeno tudi zaradi vprašanja glede neodvisnosti in priznanja Kosova (Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part 2008; European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

6.5 Črna gora

Črna Gora je izmed držav v regiji bila soočena z najmanj problemi v postopku približevanja EU. Dne 3.6.2006 je Črna gora (po referendumu, kjer je bila s 55,5 % izglasovana neodvisnost države) oznanila osamosvojitve od Državne skupnosti Srbije in Črne gore. Leto dni kasneje je bil podpisan Stabilizacijsko pridružitveni sporazum in konec leta 2008 je Črna gora zaprosila za članstvo v EU. Leta 2010 je Stabilizacijsko pridružitveni sporazum stopil v veljavo in konec istega leta postane država uradna kandidatka za članstvo v EU. Odpiranje pristopnih poglavij so se pričela leta 2012 (Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Montenegro, of the other part 2007; European Commission 2016c).

6.6 Makedonija

Makedonija je kot edina država bivše Jugoslavije dosegla svojo samostojnost v letu 1991 brez konflikta. Leta 2001 je bil podpisan Stabilizacijsko pridružitveni sporazum (v senci etničnega konflikta med izvorno albanskim in izvorno makedonskim prebivalstvom). Leta 2004 je bila podana prošnja za članstvo v EU. Obenem je istega leta v veljavo stopil Stabilizacijsko pridružitveni sporazum. Leto dni kasneje država pridobi status kandidatke, kljub temu, da je Francija napovedala veto (Francija je namesto veta odprla debato ali naj se

EU še širi ali ne) in predlogu proračuna EU s strani Velike Britanije, ki ni vsebovalo resnejše priključitvene pomoči za Zahodni Balkan za nadaljnjih 7 let. Ne glede na vse prepreke je leta 2009 Evropska komisija izdala priporočilo za odpiranje pristopnih pogajanj z Makedonijo. Proces je obstal in stoji tudi sedem let kasneje zaradi grškega veta, kajti Grčija zahteva, da Makedonija spremeni svoje ime (zato država tudi v večini mednarodnih organizacijah uporablja ime Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija) (Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Former Yugoslav Republic of Macedonia 2001; European Commission 2016c; European Stability Initiative 2016).

6.7 Kosovo

Kosovo je najmlajša država v regiji, ki se je osamosvojila šele leta 2008. Leta 2013 je država podpisala Sporazum o normalizaciji odnosov z matično republiko Srbijo (Brussels deal 2013).

Leto dni kasneje je Srbija zaradi tega sporazuma lahko začela formalne pogovore za priključitev EU. Kosovo je 1. aprila 2016 podpisalo Stabilizacijsko pridružitven sporazum z EU. Sporazum s Kosovom se razlikuje tudi v tem, da ga ni potrebno ratificirati vsem članicam EU, ker ga, kot že omenjeno, 5 držav članic ne priznava. Nepriznavanje države s strani nekaterih držav članic EU sicer zaenkrat še ni bilo ovira, a vseeno če EU sprejme, da Kosovo lahko poda prošnjo za članstvo, ga bo potrebno obravnavati, kot samostojno državo – kar ni ravno verjetno, če se vse države članice ne strinjajo. V primeru, da vse države članice ne sprejmejo Kosova kot samostojne države bi to ogrozilo pro-evropska gibanja na tem območju, kar bi dodatno upočasnilo reforme in še zmanjšalo finančni pritok iz EU (Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Kosovo, of the other part 2015; European Commission 2016; European Stability Initiative 2016).

7 ANALIZA

V analizi (glej Tabelo 7.1) se osredotočamo na primerjavo med državami iz regije Zahodnega Balkana glede na leto: 1) podpisa Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma, 2) implementacije Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma, 3) pridobitve statusa kandidatke za priključitev EU in 4) začetka pogajanj za priključitev EU. Obenem sem za vse države analizirala ali so bila pogajanja za pridružitve EU odložena ter kakšni so bili predlogi za to

odložitev. Na podlagi analize bom v zaključku poskusila identificirati strategijo, ki jo izvaja EU v procesu priključevanja držav iz regije Zahodnega Balkana. Obenem bom ugotovila na kateri stopnji priključitvenega procesa so posamezne države ter kakšni so problemi, s katerimi se te države soočajo.

Prvi podpisnici stabilizacijsko pridružitvenih sporazumov sta bili Hrvaška in Makedonija (2001). Sledili sta jima Albanija (2006) in Črna Gora v letu 2007. BiH in Srbija sta stabilizacijsko pridružitvene sporazume podpisali v letu 2008. Kosovo je kot zadnja država iz regije zahodnega Balkana podpisala Stabilizacijsko pridružitveni sporazum v letu 2016. Tu se je pridružitveni proces Kosova k EU zaenkrat končal.

Pri analiziranju implementacije Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma sem ugotovila, da so Albanija, Črna Gora in Makedonija najhitreje implementirale stabilizacijsko pridružitvene sporazume od njihovega podpisa. Hrvaška je potrebovala od podpisa do implementacije sporazuma štiri leta, medtem ko je Srbija to storila v obdobju petih let. BiH je implementirala Stabilizacijsko pridružitveni sporazum v sedmih letih. Kosovo, ki je podpisal sporazum šele v letu 2016 pa ga še ni implementiral.

Prošnjo za članstvo v EU je najhitreje izmed držav regije Zahodnega Balkana podala Hrvaška v letu 2003. Iz Tabele 7.1 je razvidno, da Hrvaška še pred implementacijo Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma zaprosila za članstvo v EU. Sledila ji je Makedonija leto dni kasneje. Istega leta, ko je implementirala Stabilizacijsko pridružitveni sporazum je zaprosila tudi za članstvo v EU. Črna Gora je za članstvo zaprosila v letu 2008. Podobno kot Hrvaška je Črna Gora zaprosila za članstvo v EU še pred implementacijo Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma. Albanija in Srbija sta za članstvo zaprosili v letu 2009. Albanija je v letu, ko je implementirala Stabilizacijsko pridružitveni sporazum zaprosila tudi za članstvo v EU, medtem ko je Srbija to storila že prej. BiH je v letu 2016, kot zadnja izmed držav regije Zahodnega Balkana zaprosila za članstvo v EU. Tu se je njena pot v priključitvenem procesu končala. Pri zaustavitvi procesa približevanja ni krivda le na strani BiH, temveč tudi na EU, ki je od države zahtevala vedno nove pogoje (kot je reforma policije) in bila pri tem zelo nedosledna (kasneje je ta pogoj omilila in nato umaknila). Predvidevam, da se bo država v nadaljnjem približevanju soočala s številni problemi povezanimi z novimi nedoslednostmi EU pri zahtevah glede članstva.

Status kandidatke je kot prva izmed držav iz regije Zahodnega Balkana pridobila Hrvaška (2004) le leto po uradni prošnji za članstvo v EU. Sledila ji je Makedonija v letu 2005, ki je pridobila status kandidatke le leto dni po uradni prošnji za članstvo v EU. Tu se je njena pot približevanja k EU končala, saj je Grčija podala veto na nadaljevanje

integracijskega procesa zaradi imena države. V letu 2010 je Črna Gora, dve leti po uradni prošnji za članstvo v EU pridobila status kandidatke. Sledila je Srbija, ki je pridobila status kandidatke leta 2012 – tri leta po uradni prošnji za članstvo. Srbija bi lahko status kandidatke pridobila že prej, če ne bi prišlo do blokade pogajanj za pridobitev statusa kandidatke, zaradi nesodelovanja z Haškimi sodiščem in nepriznavanjem Kosova. Kot zadnja je status kandidatke v letu 2014 pridobila Albanija (pet let po uradni prošnji za članstvo v EU). Albanija bi dobila status kandidatke že kakšno leto prej, če ne bi imela globoke politične krize, zaradi česar je EU imela pomisleke glede podelitve naziva statusa države kandidatke Albaniji. Datum začetka pogajanj o članstvu še ni znan (glej Tabelo 7.1).

Hrvaška je leta 2005, kot prva država iz regije Zahodnega Balkana pričela s pogajanja za članstvo v EU. Kljub vmesni blokadi pogajanj s strani Slovenije zaradi nerešenega vprašanja z mejo, je Hrvaška 2013 postala polnopravna članica EU (glej Tabelo 7.1). V letu 2012 je Črna Gora pričela s pogajanjem za pristopu k EU. To ji je uspelo le dve leti po pridobitvi statusa kandidatke, saj niso obstajali nikakršni razlogi za odložitev pogajanj. Srbija je zadnja izmed držav regije Zahodnega Balkana, ki je pričela s pogajanja za vstop v EU. Začetek pogajanj se je pričel tri leta po pridobitvi statusa kandidatke.

Na podlagi analize lahko povzamem, da je vsaka država iz regije Zahodnega pričela proces približevanja EU s podpisom Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma. Pred pričetkom pogajanj in odpiranj poglavij za članstvo v EU, morajo biti izpolnjeni vsi naslednji pogoji - implementacija Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma, prošnja za članstvo in status kandidatke, a ni nujno, da v tem zaporedju. Srbija, Črna gora in Hrvaška so sporazum implementirale šele po uradni prošnji za članstvo v EU. Albanija, Makedonija in BiH pa so implementirali stabilizacijsko pridružitvene sporazume predno so podale prošnjo za članstvo v EU. Nadalje vidimo, da so vse države, z izjemo Kosova, že zaprosile za članstvo v EU. Status kandidatke imajo trenutno Albanija, Makedonija, Črna Gora in Srbija, od katerih so vse države z izjemo Makedonije že pričele s pogajanja. Iz Tabele 7.1 je razvidno, da so se vse države z izjemo Črne Gore v procesu približevanja EU, soočale z odložitvijo pogajanj (razlogi za ustavitve/prekinitev pogajanj so bili različni).

Tabela 7.1: Primerjava priključevanja EU med državami

	Podpis Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma/implementacija	Prošnja za članstvo v EU	Status kandidatke	Začetek pogajanj	Odložitev pogajanj	Razlogi za odložitev pogajanj
Hrvaška	2001/2005	2003	2004	2005	DA	Slovenija blokira zaradi ne rešenega vprašanja meje
Albanija	2006/2009	2009	2014	?	DA	EU izrazi pomisleke glede statusa kandidatke zaradi politične krize
BiH	2008/2015	2016			DA	Nedoslednost EU pri zahtevah
Kosovo	2016					Nadaljnja pot k EU se bo zapletla zaradi nepriznavanja države
Makedonija	2001/2004	2004	2005		DA	Grčija blokira zaradi imena Makedonije
Črna gora	2007/2010	2008	2010	2012	NE	
Srbija	2008/2013	2009	2012	2015	DA	Začasna zaustavitev pogajanj o kandidaturi za članstvo, zaradi nesodelovanja s Haaškim sodiščem in nepriznavanja Kosova

Vir: Avguštin 2013; European Commission (2016c); European Stability Initiative (2016).

8 ZAKLJUČEK

Iz pregleda literature in opravljene analize lahko trdimo, da ima EU interes po priključitve držav iz regije Zahodnega Balkana. Ugotovila sem, da so vse obravnavane države (Hrvaška, Albanija, BiH, Kosovo, Makedonija, Črna Gora in Srbija) na določeni stopnji v procesu pridruževanja EU. Nekatere države (Kosovo) so šele sprejele Stabilizacijsko pridružitveni sporazum, ki je kot sem ugotovila temelj za nadaljevanje procesa integracije, druge so že zaprosile za članstvo, vendar se je njihovo približevanje EU ustavilo na tej stopnji (BiH), spet tretje že imajo status kandidatke (Albanija, Makedonija, Črna Gora in Srbija) oziroma so že pričele s pogajanjem (Črna Gora in Srbija). Hrvaška je do sedaj edina držav iz regije Zahodnega Balkana, ki ji je uspelo postati polnopravna članica EU.

Iz analize je razvidno, da so vse države šle bolj ali manj po isti poti. Najprej so sprejele stabilizacijsko pridružitvene sporazume, nato so podale prošnjo za članstvo v EU, pridobile status kandidatke in pričele s pogajanjem za vstop v EU, kot je to storila Hrvaška. Kljub temu pa lahko opazimo, da med državami obstajajo precejšnje razlike med pretečenim časom od podpisa do implementacije stabilizacijsko pridružitvenih sporazumov. Obenem so se nekatere države (Hrvaška, Črna Gora in Srbija) odločile podati prošnjo za članstvo v EU še pred implementacijo stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma, ki je kot sem navedla temelj za nadaljevanje integracijskega procesa. Obdobje od prošnje za članstvo v EU in pridobitev statusa kandidatke se med državami močno razlikuje. Nekatere države so dobile status kandidatke le leto po vloženi prošnji (Hrvaška in Makedonija), medtem ko so druge države na status kandidatke čakala dalj časa (Albanija – 5 let). Od statusa kandidatke do začetka pogajanj je v povprečju preteklo dve leti. Zanimivo je, da so se vse države z izjemo Črne Gore soočale z odložitvijo pogajanj. Razlogi za odložitev držav so bili različni vendar jih lahko razvrstimo v štiri skupine: 1) veto članic EU (v primeru Hrvaške in Makedonije), 2) specifičnost situacije v državi kandidatki, ki sproži pomisleki pri EU (Albanija), 3) nedoslednost zahtev EU (BiH) in 4) problematičnost države v mednarodnem okolju in nesodelovanje z mednarodnimi institucijami (Kosovo in Srbija).

Vsaka država se je po letu 1990 drugače razvijala. Vse države pa so se premikale v smeri demokracije do leta 2000 in po tem letu v smeri članstva v EU, s tem da je bilo stanje v vsaki državi drugačno – vzrok za različne pogoje za priključitev k EU. Raznolikost pogojev za pristopanje med državami iz regije Zahodnega Balkana je logična, pri čemer teh pogojev, razen v primeru BiH ne vidim kot problematične, saj naj bi le ti vodili do izpolnjevanja splošnih kriterijev in promoviranja splošnih vrednot, ki veljajo za EU. Počasno napredovanje

BiH v procesu integracije je nepričakovano, saj je bila EU glavni »graditelj« povelje BiH in s tem je imela vso možnost oblikovanja države po svojih merilih. Zanimivo je, da imajo Srbija, Hrvaška in BiH podobno osamosvojitveno zgodbo, z obzirom na to, da je bila v osamosvojitveni vojni BiH najhuje prizadeta, a popolnoma drugačno hitrost približevanja EU. Hrvaška je uspela v dvanajstih letih postati članica EU, medtem ko je Srbija v približno enakem času šele pričela z odpiranjem pristopnih pogajanj. Črna Gora se je po pridobitvi samostojnosti najbolje znašla, saj je trenutno najbližje članstvu EU (če izvzamemo Hrvaško, ki je že postala polnopravna članica EU). Makedonska zgodba je primerljiva s črnogorsko, vendar ji je veto Grčije (problem imena države) onemogočil pričetek pogajanj za članstvo.

Albanija se po mojem mnenju sicer težko vklopi v kontekst Zahodnega Balkana, kajti z izjemo preteklosti pod roko totalitarnega režima (vse države so imele neko obliko socialistične oziroma komunistične vladavine) nima skoraj nič skupnega s preostalimi državami iz obravnavane regije. Poleg tega se sooča s številnimi problemi, ki ji stojijo na poti priključitvi EU – vprašanje demokratičnosti, korupcija, politična kriza, šibko gospodarstvo. Za Kosovo pa niti EU ni popolnoma prepričana ali je država ali ne in dokler ne bo enotnega dogovora znotraj članic EU glede samostojnosti te države, Kosovo nima evropske perspektive.

Zaključim lahko, da ni nekega univerzalnega, stopenjskega pristopanja k EU. Pomembno je, da država, ki se želi pridružiti EU najprej podpiše Stabilizacijsko pridružitven sporazum ter ga implementira preden prične s pogajanjem za članstvo, poda prošnjo za članstvo in pridobi naziv kandidatke – vendar ne nujno v tem vrstnem redu. Na podlagi opravljene analize lahko potrdim svojo hipotezo: *Evropska Unija uporablja isto strategijo v stabilizacijsko-pridružitvenih procesih v vseh državah Zahodnega Balkana*, saj gredo na makro ravni, vse države članice v nekem obdobju skozi iste procese približevanja, kljub specifičnosti integracijskega procesa za posamezno državo.

EU je bila od devetdesetih let dalje sanjski cilj vseh novonastalih držav v Evropi. Kar ni bilo nič nenavadnega, saj je bila brezposelnost v takratnih članicah nizka, gospodarstvo pa je doživljalo rast. A od takrat se je veliko spremenilo – zgodila se je gospodarska kriza in temu sledeča recesija, od katere si vse članice še niso opomogle, zadnji pretres je bil Brexit, pričakuje se nov val migrantov iz bližnjega vzhoda, države dvigujejo ograje in postavljajo žice na svojih mejah, potekajo množični (upravičeni) protesti proti TTIP in CETA... Po vrhu vsega, naj bi EU sprejela še nove članice, ki slovijo po svoji nestabilnosti in šibki ekonomiji? Ob prezaposlenosti s svojimi težavami je verjetnost tega nizka. Pred leti Zahodni Balkan ni bil pripravljen na EU, sedaj se je zgodilo obratno – EU ni pripravljena na Zahodni Balkan.

9 LITERATURA

1. Aljazeera Balkans. 2015. *Prošlo je 20 godina od potpisivanja Dejtonskog sporazuma*. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/proslo-je-20-godina-od-potpisivanja-dejtonskog-sporazuma> (20. avgust 2016).
2. Andreas, Peter. 2009. *Modre čelade in črni trg: umetnost preživetja v obleganem Sarajevu*. Mengeš: Ciceron.
3. Avguštin, Vito. 2013. Kratka zgodovina hrvaškega priključevanja EU. *Dnevnik*, 28. junij. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042595852#> (17. avgust 2016).
4. Baldwin, Richard. 1995. A Domino theory of regionalism. V *Expanding European Regionalism: The EU's New Members*, ur. Richard Baldwin, P. Haaparanta in J. Kiander, 1-23. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Baldwin, Richard in Charles Wyplosz. 2012. *The Economics of European Integration*. Berkshire: MCGraw-Hill Education.
6. Bieber, Florian. 2013. Building Impossible States? State Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans. V *EU Conditionality in the Western Balkans*, ur. Florian Bieber, 9-28. London: Routledge.
7. Bilandžić, Vladimir. 2002. *Regional approach – an obstacle or opportunity for an early integration of the Federal Republic of Yugoslavia into the european structures*. Dostopno prek: <https://www.ciaonet.org/attachments/5257/uploads> (16. avgust 2016).
8. *Brussels deal*. 2013. Dostopno prek: <http://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2013/04/20/3224318/Originalni%20tekst%20Predloga%20sporazuma.pdf> (25. avgust 2016).
9. Direktorat za evropsko integracijo – Directorate for European Integration. 2016. *Chronology of relations between BiH an the EU*. Dostopno prek: http://www.dei.gov.ba/dei/bih_eu/default.aspx?id=9808&langTag=en-US (17. avgust 2016).
10. Eilstrup, Sangiovanni in Daniel Verdier. 2005. European integration as a solution to war. *European Journal of International Relations* 11 (1). Dostopno prek: <https://polisci.osu.edu/sites/polisci.osu.edu/files/European%20integration%20as%20a%20solution%20to%20war.pdf> (7. maj 2016).
11. El-Agraa, Ali M. 2007. *The European Union Economics and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press.

12. European Commission. 2016a. *About EU Humanitarian Aid and Civil Protection*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/echo/who/about-echo_en (25. avgust 2016).
13. --- 2016b. *Croatia's accession to the European Union*. Dostopno prek: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-629_en.htm (27. avgust 2016).
14. --- 2016c. *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/check-current-status/index_en.htm (2. maj 2016).
15. --- 2016č. *Humanitarian Aid and Civil Protection – EDRIS*. Dostopno prek: <https://webgate.ec.europa.eu/hac/> (18. avgust 2016).
16. --- 2016d. *Stability Pact for South-Eastern Europe*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/stability-pact_en.htm (28. avgust 2016).
17. European Council and Council of European Union. 2002. *Agreement on Principles of Relations between Serbia and Montenegro within the State Union*. Dostopno prek: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/declarations/73447.pdf (28. avgust 2016).
18. Eur-lex. 1993. *Pogodba o Evropski Uniji – Maastricht Treaty*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/sl/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT> (17. avgust 2016).
19. --- 2000. *The CARDS programme (2000 – 2006)*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ar18002> (11. avgust 2016).
20. --- 2003. *Solunska deklaracija – EU-Western Balkans summit Declaration*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52003PC0684> (17. avgust 2016).
21. --- 2007. *Phare programme*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=uriserv:e50004> (21. avgust 2016).
22. --- 2006a. *Program CARA*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51999DC0661&rid=1> (2. maj 2016).
23. --- 2006b. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Albania, of the other part*. Dostopno prek: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0604\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0604(02)) (23. avgust 2016).
24. --- 2015. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and Bosnia and Herzegovina, of the other*

- part.* Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22015A0630> (23. avgust 2016).
25. *European Parliament.* 2016. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu> (17. avgust 2016).
26. *European Stability Initiative.* 2016. Dostopno prek: <http://www.esiweb.org/> (17. avgust 2016).
27. Haas, Ernst B. 1958. *The Uniting of Europe, political, social and economic forces 1950 – 1957.* London: Stevens & Sons limited.
28. Kajnič, Sabina. 2008. *Razvoj evropske zunanje politike: od evropskega političnega sodelovanja do evropske varnostne in obrambne politike.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
29. Mehikić, Mojca. 2007. *Razvoj načela pogojevanja članstva v EU.* Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
30. Mehikić, Mojca in Zlatko Šabič. 2008. *Pogojevanje članstva v Evropski uniji.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
31. Ministarstvo vanjskih i europsih poslova. 2016. *Hrvatska i Europska unija.* Dostopno prek: <http://www.mvep.hr/hr/hrvatska-i-europska-unija/pregovori/> (17. avgust 2016).
32. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member, states of the one part, and the Republic of Kosovo, of the other part.* 2015. Dostopno prek: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10728-2015-REV-1/sl/pdf> (23. avgust 2016).
33. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Montenegro, of the other part.* 2007. Dostopno prek: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2011566%202007%20INIT> (20. avgust 2016).
34. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states of the one part, and the Former Yugoslav Republic of Macedonia.* 2001. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/saa03_01_en.pdf (23. avgust 2016).
35. *Stabilisation and association agreement between the European communities and their member states, of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part.* 2008. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/serbia/key_document/saa_en.pdf (23. avgust 2016).

36. *The Stabilisation and Association Agreement*. 2001. Dostopno prek: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-122_en.htm?locale=en (13. avgust 2016).
37. *Trade and Co-operation Agreement between the EU and Albania*. 1992. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/albania/eu_albania_relations_en.htm (23. avgust 2016).
38. Vesnić Alujević, Lucija. 2012. *European Integration of Western Balkans: From Reconciliation to European Future*. Dostopno prek: <http://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/european-integration-western-balkans.pdf> (19. avgust 2016).
39. Zink, Richard. 2007. *Delivering on promises to the Western Balkans: The European Agency for Reconstruction*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/ear/publications/main/documents/AgencyarticleREPRINT9July07.pdf> (10. avgust 2016).